

SİVİL TOPLUM BAĞLAMINDA II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE (1908-1918)
ÖĞRETMEN CEMİYETLERİ VE TERAKKİ-İ MAÂRİF
VE İTTİHÂD-I MUALLİMİN CEMİYETİ

Serkan ERDAL *

Selçuk AYDIN**

Geliş Tarihi: 09.06.2016

Kabul Tarihi: 16.11.2016

Öz

Sivil toplum; bireysel özgürlükleri ve bireylerin temel haklarını korumaya çalışan, aynı zamanda gönüllülük prensibine dayalı örgütlenmelerin esas alındığı, toplumun devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği, aktif bir yurttaşlık bilincine sahip olmayı gerektiren bir gelişmişlik düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda sivil toplum, devletle birey arasında bir denge unsuru vazifesi görmektedir. Sivil toplum kavramının çekirdeğini bireylerin devlet karşısındaki konumunu belirleyen bir takım örgütlenmeler oluşturmaktadır. Sivil toplum örgütleri aracılığıyla birey, devletle ilişkilerini temel bir düzende tuttuğu gibi, temel hak ve özgürlüklerini koruyarak devletin politikalarını doğrudan veya dolaylı bir şekilde yönlendirmeye çalışmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi de bu anlamda Osmanlıda sivil toplum anlayışının yaygınlık ve bu yönde sivil örgütlenmelerin yoğunluk kazandığı bir zaman dilimidir. Bu çalışmanın amacı da II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan sivil toplum anlayışını ve bu anlayışın somut yansımalarına örnek olabilecek öğretmen cemiyetleriyle Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti'ni sivil toplum kavramı bağlamında analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil Toplum

TERAKKİ-I MAÂRİF, İTTİHÂD-I MUALLİMİN AND TEACHERS' COMMUNITIES
DURING THE 2ND CONSTITUTIONAL PERIOD (1908-1918)
IN TERMS OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Abstract

Civil society is defined as a level of development that tries to protect individual rights and fundamental rights of individuals; also it is grounded on voluntariness based organizations. In civil society, the society can control and direct government policies and it requires having an active citizenship consciousness. Within this context, civil society serves as an equilibrant between the state and individual. The core of the civil society notion consists of a set of organizations which determine the position of individuals against the state. An individual tries to –directly or indirectly- lead government

* Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serkan.erdal@atauni.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, selcuk.aydin@atauni.edu.tr

policies by protecting fundamental rights and freedoms as well as keeping the relations with the state in a fundamental order, via the civil society.

The Second Constitutional Period, in this sense, is a time period in which civil society understanding gained generality in the Ottoman Empire and in which civil organization occurred in this way. The aim of this study is to analyze the civil society understanding and the Terakki-i Maârif and İttihâd-ı Muallimin Society as well as Teachers' Communities, which can be an example of a tangible representation of this understanding within the context of civil society notion.

Key Words: Civil Society, Non-Governmental Organizations, Civil Society in Ottoman Empire

Giriş

Sivil toplum, Batı Avrupa'da XVIII. yüzyılda yaşanan köklü değişimlerin sonucunda toplum hâlinde yaşamanın mümkün olduğunu anlamaya dönük düşüncelerin ürünü olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Bununla beraber, sivil toplum kavramı tarihsel süreç içerisinde çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü içeriğine kavuşmuştur.¹ Sivil toplum kavramının geçirdiği dört temel aşama olduğu ifade edilmektedir. İlk aşama da, tebaanın bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulması yer alır. Bu aşama, sivil toplum içerisindeki toplumların devletten bağımsızlaşmasını savunan bir içeriğe sahiptir. İkinci aşama ise, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazandığı en azından bu yönde arayışların olduğu evreye denk düşer. Aslında bir nevi devletle sivil toplum arasındaki ayrımın iyice belirginleşmeye başladığı, sosyal eşitlik, sivil özgürlükler ve sınırlı bir anayasal hükümetin oluşmasına dair gelecek adına ümitlerin yeşerdiği bir aşamadır. Üçüncü aşama ise, bağımsız ve özgür bir sivil toplum anlayışının yerini egemen devlet anlayışına bıraktığı, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Son aşama ise, üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başlandığı noktayı ifade eder. Sivil toplumun, devlet gücü karşısında yok olacağı korkularının sonucunda, çoğulcu ve kendi kendine organize olmuş, devletten özerk bir alan olarak sivil toplumun korunması ve yenilenmesi üzerinde durulmuştur.²

Bugün geldiğimiz noktada ise sivil toplum kavramı, “gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanma”³ olarak anlam kazanmıştır. Bu yapılanmanın temel odak noktasında, yasal düzen veya ortak kurallar dizgisi gibi özgürlüklerin ve bir takım özerkliklerin güvencesi

¹ İlyas Doğan, *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*, Astana Yayınları, Ankara 2013, s. 75.

² Ali Murat Yel, “Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, s. 146-147.

³ Ali Yaşar Sarıbay, *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 58-59.

olan kurumsallaşmış bir temel söz konusudur. Bu, hem devlet iktidarını sınırlayan, hem de bu iktidarın hukuka dayandığı sürece meşru bir karakter kazanmasını sağlayan bir gücü bünyesinde barındırır. Dolayısıyla, sivil toplum devletten özerk bir alan olmakla beraber, devlete karşı yabancılaşmayı zorunlu kılmayan, onunla çoğu zaman içi içe, ekonomik ve sosyal açıdan birçok toplumsal öznenin rol oynadığı bir alan olarak anlaşılmaktadır.⁴

Şerif Mardin, sivil toplum kavramını karmaşık, merkezi bir nüveden çıkarak gittikçe geniş yankılarla anlam kazanan oynak bir nirengi noktası olarak değerlendirmektedir. Kavramın olumlu olduğu kadar olumsuz kullanımlarına da dikkat çeken Mardin, kavramın zengin bir içerikte olmasının nedeninin de bu ikili bakış açısından kaynaklandığını olumsuz kullanımının ise bizim ülkemizde daha çok Osmanlı Devleti'nde yerini arayanların, Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısında bir eksikliğe işaret etmek için kullanıldığını belirtir.⁵

Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla batılı anlamda olmasa da sivil toplum kavramının ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve modernleşme süreciyle paralellik arz eden bir mahiyettedir. Osmanlı'nın yenileşme ve modernleşme bağlamında ortaya koyduğu tavır sivil toplum kavramının Batı'dan farklı ve daha yavaş bir tarihsel seyir izlemesine vesile olmuştur. Batı'da sivil toplum kavramının izlediği seyri belirleyen temel etmenlerin başında burjuvazinin iktidar/otorite karşısında kendisine alan açma isteğinin yansıması olarak ortaya çıkarken, Osmanlı Devleti'nde durum oldukça farklı bir karakterde kendisini göstermiştir. Klasik dönemin devlet ve birey arasındaki karşılıklı sorumluluklar üzerine bina edilmiş ilişkisi Tanzimat'la birlikte değişmeye başladığı gibi bu değişimin dinamiğini belirleyen de birey değil devletin kendisi olmuştur. Kuldan tebaaya, tebaadan da vatandaşa geçiş sürecini devlet bürokrasi eliyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu durumun doğal yansıması da Osmanlı'da sivil toplum kavramının tarihi seyrini doğrudan etkilediği gibi, söz konusu süreci de yavaşlatmıştır. Her ne kadar sivil toplum kavramı Batı'dan farklı ve daha ağır bir seyir izlese de; Tanzimat'la başlayıp, Kanun-i Esasi'yle devam eden bu süreç de II. Meşrutiyet oldukça önemli bir zaman dilimidir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın Batılılaşma, modernleşme ve yenileşme çabaları beraberinde sivil toplum kavramının çekirdeğini oluşturan bir takım kurumsal yapıların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde medreseler, tarikatlar, vakıflar gibi "geleneksel" sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra; özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasal

⁴ İlyas Doğan, *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 2

⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 18.

partiler, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal akımlar gibi “modern” sivil toplum unsurlarının da önemli ölçüde geliştiğini görmekteyiz.⁶

1. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1911) Öğretmen Cemiyetleri

Türkiye’de eğitim-öğretimle ilgili dernek veya cemiyetlerin kuruluş tarihi her ne kadar Tanzimat Dönemi’ne kadar götürülse de öğretmen örgütlenmeleri II. Meşrutiyet’le birlikte ortaya çıkmıştır.⁷

23 Temmuz 1908 tarihinde⁸ Dârülfünûn ve Dârülmuallimîn mezunları tarafından, “mekâtib ve maârif-i Osmâniye’nin terakkisine ve efrâd-ı millet arasında fikr-i maârifin tamim ve neşrine, muallimin arasında râbıta-yı ittihâd ve muhâdenet teminine, hukuk-u mualliminin muhâfazasına ve siyanetine” çalışmak amacıyla⁹ İstanbul’da Cağaloğlu’nda¹⁰ kurulan Encümen-i Muallimîn, II. Meşrutiyet Dönemi’nde ilk öğretmen cemiyeti olarak kabul edilmektedir.¹¹ 16 Ağustos 1908 tarihinde yapılan ilk toplantıda cemiyetin fahri başkanlığına Emrullah Efendi, fiili başkanlıklarına da Said Bey ve Mustafa Asım Efendi getirilmiştir. 26 Ağustos 1908 tarihinde idare heyeti üyelerinin seçimi dolayısıyla Dârülfünûnda yapılan¹² toplantı sonucunda da cemiyetin birinci reisliğine Emrullah Efendi, ikinci reisliğine Said Bey, üçüncü reisliğine İsmail Hakkı Bey, kâtib-i umumiliğine Vehbi Bey ve muhasebeciliğine de Servet Bey seçilmişlerdir. Derslerin gruplara ayrılması, öğretmen maaşlarına zam yapılması, öğretmenliğin özel bir meslek olarak algılanması ve ihtiyaç duyulan mahallere yapılacak öğretmen atamalarında cemiyetin

⁶ Ömer Çaha, *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*, Plato Film Yayınları, İstanbul 2008, s. 146.

⁷ Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye bu dönemde kurulan belli başlı eğitim cemiyetleridir. Bu cemiyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Karacavuş, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.; Emine Gümüşsoy, “*Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Aralık 2007.

⁸ Encümen-i Muallimin nizamnamesinde cemiyetin kuruluş tarihinin 10 Temmuz 1324/ 23 Temmuz 1908 olduğu belirtilmiştir. Fakat Tanin gazetesinin 2 Ağustos 1324/ 15 Ağustos 1908 Cumartesi tarihli nüshasında Dârülfünûn ve Dârülmuallimin mezunları adına birkaç kişi Dârülfünûn ve Dârülmuallimin mezunlarını “*teşkil edilecek olan Encümen-i Muallimin hakkında müdavele-i efkâr etmek üzere*” Pazar günü Yanko’nun Yenikapı’da bulunan bahçesinde yapılacak toplantıya davet etmiştir. Yine Tanin gazetesinin 6 Ağustos 1324/ 19 Ağustos 1908 Çarşamba tarihli nüshasında ise “*teşekkül eden Encümen-i Muallimin’in mukarreratını müzakere ve imza etmek üzere*” aynı gün saat 14.00’da Dârülfünûnda yapılacak toplantıya Dârülfünûn ve Dârülmuallimin mezunları davet edilmiştir. Bu davetlerde geçen “*teşkil edilecek*” ve “*teşekkül eden*” ifadelerinden hareketle cemiyetin 16 Ağustos 1908 tarihinde Yenikapı’da Marko’nun bahçesinde yapılan toplantı sonunda kurulduğu fakat cemiyetin kurucularının Meşrutiyet’in iadesinden esinlenerek 10 Temmuz 1324 tarihini sembolik olarak kullandığı ortaya çıkmaktadır. bk. *Tanin*, 2 Ağustos 1324/ 15 Ağustos 1908; 6 Ağustos 1324 / 19 Ağustos 1908.

⁹ *Encümen-i Muallimin Nizâmnamesi*, Dersaadet 1324, s. 2.

¹⁰ Encümen-i Mualliminin nizâmnamesinde açık adres belirtilmeksizin cemiyetin idarehanesinin Cağaloğlu’nda olduğu belirtilmiştir. Cemiyetin açık adresi ise Nuruosmaniye’de, Şeref Sokağı’nda El-adl gazetesi bitişiğindedir. (*Hukuk-u Umumiye*, 22, 23, 24 Teşrin-i sani 1324/ 5, 6, 7 Aralık 1908) El-adl gazetesinin idare hanesi Şeref Sokağı’nda 37 numaralı dairedir. Bu durumda Encümen-i Mualliminin idarehanesi 36 veya 38 numaralı dairelerden biridir.

¹¹ Yahya Akyüz, “Türkiye’de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge İle Unutulmuş Bir Kaynak”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, No: 1-4, C. 3, Ankara 1971, s. 110. Fakat Nafi Atuf, 1911 yılında Edirne’de kurulan Mahfel-i Mualliminin Türkiye’de kurulan ilk muallim cemiyeti olduğunu iddia etmektedir ki bu iddia doğru değildir. (Nafi Atuf, *Türk Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İkinci Kitap, İstanbul 1932, s. 111.)

¹² *Servet-i Fünun*, 12 Ağustos 1324/ 25 Ağustos 1908.

görüşlerine başvurulması, Encümen-i Muallimin vasıtasıyla elde edilen bazı kazanımlardır. Bu kazanımların elde edilmesinde hiç şüphesiz ki cemiyet yöneticilerinin Maârif Nezâreti ile ilişkileri özellikle de Emrullah Efendi'nin Meclis-i Maârif Heyet-i İlmiye Reisi sıfatını taşıması etkili olmuştur. Ancak bu durum bazı öğretmenler arasında Encümen-i Mualliminin “*nezaret erkânının riyasetleri altında in'ikad etmesi hasebiyle hiçbir vakit mualliminin siyanet-i hukukuna muvaffak olamayacağı*” ve dolayısıyla Maârif Nezâreti ile herhangi bir bağı olmayan yeni bir cemiyetin kurulması gerektiği fikrini doğurmuştu.¹³ Bu durumun bir sonucu olarak öğretmenlerin mesleki, hukuki ve toplumsal statülerinin iyileştirilmesi noktasında Encümen-i Mualliminin üzerine düşen sorumluluğu yerine getiremediğine inanan öğretmenlerin girişimleri sonucunda¹⁴ başkanlığını Mercan İdadisi Fransızca muallimi Zeki Bey'in¹⁵ yaptığı Muhâfaza-i Hukuk-u Muallimin adıyla yeni bir cemiyet kurulmuştu. İstanbul'daki idadi, rüşdi, iptidai mekteplerde görev yapan yaklaşık 300 öğretmenin üye olduğu cemiyetin amacı “*muhâfaza-i hukuk-u muallimin ve neşr-i maârifî temin*” etmektir.¹⁶ Zeki Bey'in girişimleriyle Encümen-i Muallimden de üç üyenin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantının sonunda da Encümen-i Mualliminin fesh edilmiş¹⁷ Muhâfaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti ile Encümen-i Muallimin birleşerek 27 Aralık 1908 tarihinde Cemiyet-i Muallimin adıyla yeni bir cemiyet kurulmuştur.¹⁸ Başkanlığını Zeki Bey'in yaptığı cemiyetin, kâtib-i umumiliğine Maliye ve Mekteb-i Mülkiye Coğrafya-yı İktisadi ve Umrânî muallimliğinde bulunmuş olan Burhanettin ve muhasipliğine de Heybeli Numune müdürü Cemil Bey getirilmiştir.¹⁹

¹³ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, İstanbul 2 Mayıs 1335 – 919. s. 23.

¹⁴ Arzu M. Nurdoğan, “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 17, İstanbul 2007, s. 70.

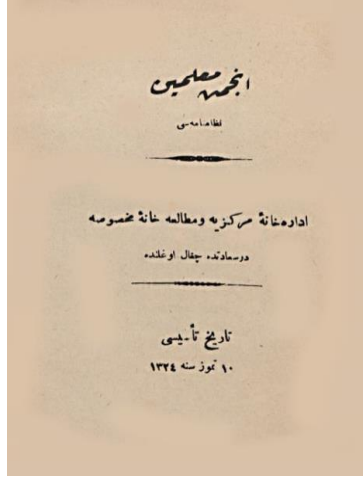
¹⁵ 1869 yılında İstanbul’da doğan Zeki Bey, Galatasaray Sultanisi’ni bitirdikten sonra Düyûn-u Umumiye İdaresi Mühimme Odası üçüncü kâtipliğine tayin edilerek memuriyet hayatına başlamıştır. 3 Kasım 1892 tarihinden 4 Eylül 1900 tarihine kadar Mülkiyenin idadi kısmında, 14 Eylül 1900 tarihinden öldürüldüğü gün olan 11 Temmuz 1911 tarihine kadar da Mercan İdadisi Fransızca muallimliği görevinde bulunmuştur. Henüz lise yıllarında gazeteciliğe başlayan Zeki Bey, önce hocası Murad Bey’in sahibi olduğu Mizan gazetesinde, daha sonra da Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın yayın organı olan Şehrah gazetesinde yazılar yazdı. 11 Temmuz 1911 tarihinde uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürüldü. Zeki Bey’i öldürenler yakalanmış olsa da cinayetin neden işlendiği bir sır olarak kalmıştır. İttihad ve Terakki Fırkasına muhalif olduğu için İttihatçılar tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir. (Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923) Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye-Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ve Mekteb-i Mülkiye Mezunları*, C. III, Ankara 1968-1969, s. 407-408. Zeki Bey’in öldürülmesiyle ilgili basında çıkan haberler için bk. “Makriköy’ü Cinayeti”, *İkdam*, 29 Haziran 1327 / 12 Temmuz 1911, “Bir Cinayet-i Müessife” *Tanin*, 29 Haziran 1327 / 12 Temmuz 1911.

¹⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maârif Nezâreti Evrak Odası*, (BOA, MF. VRK), Dosya No: 27, Gömlek No: 86.

¹⁷ Kandilli İnâs Sultanisi Tarih öğretmeni Vehbi Bey, Emrullah Efendi’nin “*muallimler için bir cemiyet mutlaka lazımdır. Onlar tefrikaya meydan verdilerse bizler bari idame ettirmeyelim*” diyerek Encümen-i Mualliminin feshedilmesini kabul ettiğini ifade etmektedir. (*Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 24.) Bazı araştırmacılar Emrullah Efendi’nin bu tavrından dolayı birleşmenin bizzat Maârif Nezâretinin teşvikiyle gerçekleşmiş olabileceğine dikkat çekmiştir. Fakat burada dikkatlerden kaçan asıl nokta tam da bu tartışmaların yaşandığı dönemde Emrullah Efendi’nin Kırkkilise mebusu olarak Meclis-i Meb’ûsân’a seçilmesidir. Mebus olduktan sonra bu tür işlerle uğraşamayacak olması Emrullah Efendi’nin Encümen-i Muallimini fesh etmesinde etkili olmuş olabilir.

¹⁸ BOA. MF. VRK. Dosya No: 27 Gömlek No: 86.

¹⁹ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 24-25.

Encümen-i Mualliminin Nizamnâmesi

Zeki Bey, dönemin Maârif Nazırı Abdurrahman Bey'e gönderdiği bir mektupta cemiyetin amacının “*maarif-i umumiyyenin neşr ve tamimine hizmet*” etmek olduğunu ve bu konuda ellerinden geldiği oranda Maârif Nezâretine yardımcı olmaya çalışacaklarını ifade etmiştir. Zeki Bey mektubunun devamında nezaretten, ilköğretimin yurt genelinde yaygınlaştırılmasını, bütçenin el verdiği düzeyde öğretmen maaşlarının adil bir şekilde artırılmasını, maddi durumu iyi olmayanları koruyup kollamak şartıyla orta ve yükseköğretimin paralı hâle getirilmesini, aşar ve emlak gibi vergilerin bir kısmının eğitime aktarılmasını, taşradaki eğitime ayrılan bütçenin yerinde kullanılması ve bütçesi yeterli gelmeyen yerlere yardım edilmesini, ücretsiz yatılı okulların açılmamasını talep etmiştir.²⁰ Ayrıca, “*eğitim-öğretim yöntem ve tekniklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve örgütün karar ve faaliyetlerinin halka duyurulması*”²¹ amacıyla Mir'ât-ı Maârif adıyla on beş günlük bir mecmua yayınlamıştır.²² Mes'ud Remzi Bey'in sahibi, Namık Ekrem Bey'in de müdürü olduğu Mir'ât-ı Maârif'in yayınlanması bir anlamda “*kime niyet kime kısmet*” kabilinden bir gelişmedir. Şöyle ki, henüz Cemiyet-i Muallimin kurulmadan önce 29 Kasım 1908 tarihinde Encümen-i Muallimin üyesi Mes'ud Remzi Bey, “*terakki-i maarife hadim ve mualliminin vasıta-yı naşir-i efkârı olmak üzere*” Mir'ât-ı Maârif adıyla bir gazetenin çıkarılması için gerekli mercilere müracaat ederek gazetesi için yayın izni almıştı.²³ Fakat tam da bu sırada Encümen-i Mualliminin kendisini feshederek Cemiyet-i Muallimine dâhil olmasıyla Mir'ât-ı Maârif de Cemiyet-i

²⁰ BOA. MF. VRK. Dosya No: 27 Gömlek No: 86.

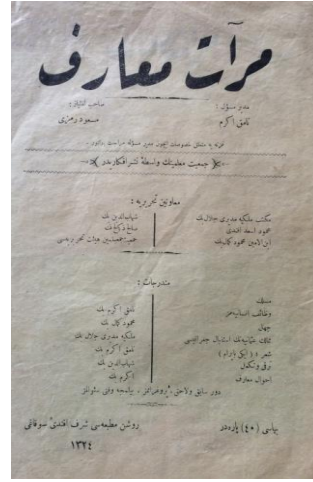
²¹ Nurdoğan, “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”, s. 73.

²² Mir'ât-ı Maârif, 31 Kânun-i evvel 1324 / 13 Ocak 1909. Mecmuânın ilk sayısı 13 Ocak 1909, ikinci sayısı 29 Ocak 1909, üçüncü sayısı 10 Şubat 1909, dördüncü ve son sayısı da 1 Mart 1909 tarihinde yayınlanmıştır. Dolayısıyla mecmuanın yayın akışı düzenli değildir.

²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî Kalemi, (BOA, DH. MKT), Dosya No: 2674 Gömlek No: 101.

**Muhâfaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti
ve Cemiyet-i Muallimin'in Reisi Zeki Bey**

**Cemiyet-i Muallimin'in Yayın Organı
Mir'ât-ı Maârif Gazetesi**

Mualliminin yayın organı olarak 13 Ocak 1909 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.²⁴

Türk eğitim tarihinin ilk öğretmen cemiyetlerinden olan Cemiyet-i Mualliminin ömrü çok kısa sürmüştür. Vehbi Bey'in ifadesine göre, Zeki Bey'in 31 Mart Vak'ası'nı bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu tarafından tutuklanmasıyla birlikte cemiyetin faaliyetleri de sona ermiştir.²⁵ Fakat cemiyetin kuruluşu ile ilgili çok enteresan bir iddia da o dönemde Me'zûnîn-i İdâdiye İttihâd ve Tefeyyüz Cemiyetinin kurucularından ve Zeki Bey'in Mekteb-i Mülkiyeden öğrencisi Ahmet Halit Bey'e²⁶ aittir. Ahmet Halit'in iddiasına göre Cemiyet-i Muallimin adıyla bir cemiyet kurulamamıştı. Çünkü "*Zeki Bey, merhum, Mizancı Murat Bey'in adamı olduğundan o zamana göre ismi (Mimli) idi. Bu sebeple ona müsaade verilmedi. Böylece teşebbüs geri kaldı.*"²⁷ İhtiyatlı yaklaşmak koşuluyla bu iddiayı destekleyecek bazı deliller mevcuttur. Şöyle ki, cemiyetin yayın organı olarak faaliyet gösteren Mir'ât-ı Maârif mecmuası ilk sayısında "*Cemiyet-i Mualliminin vasıta-yı naşir-i efkârî*" olduğunu açık bir şekilde belirtmişken, diğer sayılarında bu ibareyi kullanmaması bu adla bir cemiyetin kuruluşuna izin verilmemiş olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Fakat Ahmet Bey'in iddiasını destekleyecek

²⁴ Hukuk-u Umumiye gazetesi 1 Şubat 1909 tarihli nüshasında Mir'ât-ı Maârif'in yayın hayatına başladığını okuyucularına duyurmuştur. (*Hukuk-u Umumiye*, 19 Kânun-i sani 1324/ 1 Şubat 1909)

²⁵ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 25. O dönemde Mekteb-i Mülkiye'de öğrenci olan ve Zeki Bey'i tanıyan Ahmet Hilmi (Kalaç)'da 31 Mart hadisesinden sonra Murat ve Zeki Bey gibi İstanbul'un bazı tanınmış simalarının tutuklandığını fakat Zeki Bey'in kısa bir müddet sonra tahliye edildiğini ifade etmektedir. (Ahmet Hilmi Kalaç, *Kendi Kitabım*, Yayın Yeri Yok, 1960, s. 45.)

²⁶ Ahmet Halid Yaşaroğlu 1891 yılında Kemaliye'de doğdu. Mercan İdadisi'ni başarıyla tamamladıktan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye kayıt yaptırmış ve 1911 yılında mülkiyeden mezun olmuştur. Sırasıyla Medâris-i İlmiye, Bakırköy Numune Mektebi tarih-coğrafya muallimliği, 1913 yılında Mekteb-i Mülkiye tarih muallimliği ve 1914 yılında da Barbaros Numune Mektebi müdürlüğü, 1918 yılında Bahriye Mektebi tarih muallimliği görevini yürüten Ahmet Halid Bey, 1919 yılı Nisan ayında Türk Kadını Dershanesi ve Asri Mektep adlı özel bir okul kurmuştur. 1946 yılına kadar çeşitli eğitim kurumlarında görev yapan Ahmet Halid Bey, 12 Eylül 1951 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1909-1923) Mekteb-i Mülkiye Mezunları (Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele Devri Mülkiyelileri)*, C. IV, Ankara 1968-1969, s. 1397.

²⁷ Ahmet Halit Yaşaroğlu, "Meşrutiyetten Sonra İlk Talebe Cemiyeti-İlk Muallimler Cemiyeti, *Öğretmen*, C. III, S. 25, Kasım 1949, s. 8.

en önemli delil mekâtib-i âliye ve idadiye muallimleri ve bu okullardan mezun olanlar tarafından kurulan cemiyetlerin “*hakk-ı ictimâ*”ya dair bir kanun bulunmadığından dolayı devlet tarafından tanınmayacak olmasıdır.²⁸

Osmanlı'nın Avrupa'daki en önemli şehirlerinden biri olan ve aynı zamanda Türk, Yahudi, Rum, Bulgar, Ermeni ve Dönmeler'in oluşturmuş olduğu çok kültürlü yapısıyla II. Meşrutiyet döneminin cemiyet hayatı açısından bir başka hareketli merkezi de Selanik'tir.²⁹ Meşrutiyet'in iadesiyle başlayan yapısal dönüşümle birlikte Selanik'te, üyeleri arasında herhangi bir ortak çıkarı ve programı olmayan sadece Meşrutiyet'in kendilerine sunmuş olduğu imkânları değerlendirmek amacıyla birçok kulüp, dernek ve cemiyet kurulmuştur.³⁰ Bunlardan birisi de 1908 yılı Eylül ayı içerisinde kurulan Cemiyet-i Muallimindir.³¹ Dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin Selanik'te muallimlik yapan herkesin üye olabildiği bu cemiyet “*muallimlerin refah-ı maddisine, terakkiyat-ı zihniyelerine ve tamim-i maârife hizmet etmek*” amacıyla kurulmuştu. Bunun yanı sıra cemiyet, emekli olan üyeleri arasında yardımlaşma ve dayanışmayı devam ettirmek ve gece dersleri vermek gibi gerek hayırlı gerekse vatani bir takım sorumluluklar da üstlenmiştir.³²

Selanik'te kurulan bir başka öğretmen cemiyeti ise Bulgar İttihad-ı Muallimin Cemiyetidir. Selanik'teki Bulgar muallimlerin öncülüğünde 8 Ağustos 1909 tarihinde³³ kurulan cemiyetin amacı “*muallimlerin ma'nen ve maddeten teali ve terakkisine hizmet*” etmektir.³⁴ Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sadece bir hafta önce kurulan cemiyete, gerek hükümetin ve Maârif Nezâretinin görev ve yetkilerini kullanmak istemesinden gerekse zamanla Bulgar muallimleri arasında bir sendika teşkiline sebebiyet verebileceğinden dolayı kanunun ilgili maddesi gereğince sakıncalı görülerek ruhsat verilmemiştir.³⁵

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi*, (BOA, MF. MKT), Dosya No: 1098 Gömlek No: 40.

²⁹ bk. Mark Mazower, *Salonica: City of Ghosts Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Harper Perennial, London 2005; Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çeviren: Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

³⁰ G. Haupt, “Rapport annuel de la Fédération socialiste Ouvrière de Salonique (Juillet 1909- Juillet 1910)”, *Le Mouvement social*, No:45, Le socialisme et la question coloniale avant 1914 (October-December, 1963, s. 131.

³¹ Bağçe dergisi, “*Beynelmilel Muallimler Sendikası*” adıyla bir öğretmen örgütünün kurulduğunu ve kurulan bu cemiyete İslam, Hıristiyan, Musevi ve ecnebilerin de üye olabileceğini belirtmiştir. (Bağçe, 9 Eylül 1324/ 22 Eylül 1908) Fakat örgütün “*sendika*” olarak nitelendirilmesini doğru bulmayan İttihâd ve Terakki gazetesi, bu teşekkülün cemiyet olduğunu ifade etmiştir.

³² *İttihâd ve Terakki*, 18 Eylül 1324/ 1 Ekim 1908.

³³ Bu tarih cemiyetin mühründe kazılmış olan tarihtir. Fakat Selanik'teki Bulgar muallimleri, Makedonya'daki bütün meslektaşlarını Bulgar İttihad-ı Muallimin adıyla bir cemiyet kurmak amacıyla 15 Ağustos 1909 tarihinde yapılması düşünülen bir toplantıya davet etmiştir. (*Yeni Gazete*, 5 Haziran 1325/ 18 Haziran 1909) Cemiyetin nizamnamesinin 65. maddesinde ise “*nizamnamenin 14 Ağustos 1326 tarihi itibariyle*” yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Cemiyetin nizamnamesi için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye Dairesi*, (BOA, DH. MUI), Dosya No: 113, Gömlek No: 54. Cemiyetin nizamnamesinin Türkçe transkripsiyonu için bk. N. Fahri Taş, *Bulgar İttihad-ı Muallimin Cemiyeti, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C: 7, S: 1-2, Ankara 1997, s. 131-149.

³⁴ BOA. DH. MUI, Dosya No: 113, Gömlek No: 54.

³⁵ BOA. MF. MKT. Dosya No: 1170 Gömlek No: 75; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye İdare*, (BOA, DH. İD), Dosya No: 132 Gömlek No: 6. 28 Temmuz 1911 tarihinde düzenlenen Sofya Sosyalist Kongresi, cemiyete izin

Hakkında pek fazla bir bilgi olmasa da bu dönemde Heybeliada'da Mekteb-i Bahriye-yi Osmânî öğrencileri tarafından “*Muallimin-i Bahriye Kulübü*” adıyla bir cemiyet daha kurulmuştur.³⁶

Erenköy İnâs Sultanisi Riyaziye öğretmeni Ahmet Bey ise Bursa'da kurulan ve bu çalışmanın da konusu olan *Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin* bir şubesini İstanbul'da açmak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Buna rağmen 1910 yılında gerekli mercilerden izin alarak *Neşr-i Maârif ve Teâvün-i Muallimin* adıyla bir cemiyet kurmaya muvaffak olan Ahmet Bey, Beylerbeyi'ndeki evini cemiyet merkezi olarak kullanmış, çevre illerde de teşkilatlanmak için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak üye sayısı çok az olan bu cemiyet kısa bir süre sonra kendiliğinden kapanmıştır.³⁷

Kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte 1911 yılı Ocak veya Şubat ayında Nafi Atuf (Kansu)³⁸ ve Mehmet Vehbi (Saridal)³⁹ Beylerin öncülüğünde Edirne'de Mahfel-i Muallimin adıyla bir cemiyet kurulmuştur.⁴⁰ Mahfel-i Mualliminin kuruluş amacı “*ilmi ve fenni umumi dersler vermek, gece dersleri açmak, köylere muallim yetiştirmek, leylî ve nehari mekâtib-i*

verilmemesini şiddetle eleştirerek, İttihat ve Terakki hükûmetinin politikaları hakkında II. Enternasyonal'e iletilmek üzere bir muhtıra düzenlemeyi kararlaştırmıştır. (*Yeni İkdâm*, 17 Temmuz 1327/ 30 Temmuz 1911; *Tanin*, 17 Temmuz 1327/ 30 Temmuz 1911)

³⁶ *Yeni Gazete*, 20 Kânun-i evvel 1324 / 2 Ocak 1909.

³⁷ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 25. Taylan Filiz ise Yahya Akyüz'ü referans göstererek cemiyetin Bursa'da kurulduğunu ifade etmektedir ki bu bilgi doğru değildir. (Taylan Filiz, *Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 10.) Üstelik Yahya Akyüz böyle bir iddia da bulunmamaktadır.

³⁸ 1890 yılında Mekke'de doğmuştur. Babasının adı Aziz annesinin adı ise Emine'dir. İlk ve ortaöğrenimini Edirne'de tamamlayan Nafi Atuf, daha sonra Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiştir. Bulgarların Edirne'yi işgaline kadar Edirne İttihat ve Terakki Mektebi müdürlüğü ile Edirne Maiyet memurluğu görevini yürütmüştür. Edirne'nin geri alınması üzerine Dârülmualiminin müdürü olarak tekrar Edirne'ye atanmıştır. Sırasıyla Bursa ve İstanbul kız ve erkek öğretmen okullarında, Dârüşşafakada, Ticaret Mekteb-i Âlisinde ve Darüleytamlarda görev yapmıştır. Darülfünûn Fen Terbiye Müzesi müdür muavinliği yaptığı sırada bu görevi bırakarak 1 Ocak 1921 tarihinde Anadolu'ya (İnebolu'ya) geçmiştir. Matbûât Müdüriyet-i Umumiyesi baş tercümanlığı görevindeyken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yazı işleri müdürlüğüne atanmıştır. 19 Temmuz 1921 tarihine kadar yürüttüğü bu görevden ayrılarak Ankara ve Kayseri liselerinin müdürlüğünü yapmıştır. Milli Mücadele'den sonra Edirne Maârif Müdürlüğüne atanmış ve Kayseri'den ayrılmıştır. Ancak Ankara'ya geldiğinde Maârif Vekâleti Orta Tedrisat Müdürlüğüne ataması yapılmıştır. 20 Kasım 1923 tarihinde Maârif Vekâleti müsteşarlığına atanmış, yapılan seçimlerde Erzurum milletvekili olarak parlamentoya katılınca bu görevinden ayrılmıştır. 3. 4 ve 5. dönemlerde Erzurum, 6. dönemde Giresun, 7 ve 8. dönemlerde de Kırklareli milletvekili olarak meclis çalışmalarına katılmıştır. (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi*, (TBMM Arşivi), Devre No: VIII. Sicil No: 693, Defter No: 669, Zarf No: 37)

³⁹ 1302 (1886) yılında İstanbul'da doğmuştur. Baba adı Ahmet Raşit, ana adı Ayşe Sıdka'dır. İlk ve orta eğitimini Ayasofya Merkez Rüştiyesinde, lise eğitimini de Mercan İdadisinde tamamlamıştır. Balkan Savaşları'nın sonuna kadar Edirne Sultanisinde iktisat ve hukuk bilgileri öğretmenliği yapmıştır. Savaşın sonra sırasıyla Beyrut, Şam ve İstanbul'da öğretmenlik yapmıştır. 1915–1919 yılları arasında Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesinde felsefe, iktisat ve hukuk eğitimi almıştır. 1919 yılında Türkiye'ye dönmüş ve İstanbul Yüksek Ticaret Mektebinde iktisat dersleri vermiştir. 1920–1923 yılları arasında Büyük Millet Meclisi İktisat Vekâletinde Ticaret Genel Müdürlüğü görevini yürütmüştür. İki çocuk babası olan Mehmet Vehbi, Almanca, Fransızca ve Arapça bilmektedir. 27.06.1969 tarihinde vefat etmiştir. (*Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi*: Dosya No: M. 0060930; *TBMM Arşivi*: Dosya No: 1232).

⁴⁰ Nafi Atuf ve Mehmet Vehbi Beyler tarafından yayınlanan Sa'y ve Tettebbu dergisinin 22 Şubat 1911 tarihli ilk sayısında Mahfel-i Mualliminin nizamnamesi yayınlanmıştır. (*Sa'y ve Tettebbu*, 9 Şubat 1326 / 22 Şubat 1911) Buradan hareketle örgütün Ocak ayı sonları, Şubat ayı başlarında kurulmuş olma ihtimali yüksektir.

hususiyeye-i ibtidaiye açılması için çalışmak ve teşvikte bulunmak gibi suretlerle ülkeye hizmet” etmektedir.⁴¹

Bu dönemde İstanbul’da kurulan bir başka öğretmen cemiyeti de Konferans Cemiyetidir. 27 Temmuz - 3 Ağustos 1911 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen Dârümuallimin Kongresi’nde⁴² alınan karar doğrultusunda kurulan cemiyetin amacı “*siyaset-i rûz-merreye asla temas etmeyerek yalnız memleketin muhtaç olduğu nesh-i fazilet ve irfan-ı ruhu ahaliye telkih (aşulamak)*” etmektedir.⁴³ Bu amaç doğrultusunda çeşitli konferanslar düzenleyen cemiyet, bu konferans metinlerini de kitap hâlinde bastırmıştır.⁴⁴

Dönemin bir başka öğretmen cemiyeti de Bursa’da kurulan Muallimler Yurdu’dur. Fahri başkanlığını Abbas Hilmi Paşa’nın yaptığı ve Bursa Darümuallimin Müdürü Ethem Nejat’ın öncülüğünde 1913 yılı Kasım ayı içerisinde kurulan bu cemiyetin amacı ise; “*muallimleri aynı fikir ve aynı gaye-i milli ile birleştirmek, tarz-ı terbiyede bir vahdet temin eylemek, terakkiyat-ı terbiyeye ve ilmiyeden birbirlerini gerek muhasebe ve gerek mübahase ve konferanslarla haberdar etmek ve bahusus muallimleri kahvane hayatından çekip kurtarmak*”tır. Muallimler Yurdunun her zaman açık bulunacağı, bütün gazete ve dergilere abone olunacağı hatta çay ve nargile bulundurulması öğretmenler için kahvehanelere alternatif bir mekân oluşturulması istenmiştir.⁴⁵ Bu özelliği Muallimler Yurdunun tam bir öğretmen derneğinden ziyade öğretmenler lokali olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.⁴⁶

9 Nisan 1918 tarihinde İstanbul’da kurulan Muallimin Cemiyeti ise Meşrutiyet döneminin son öğretmen örgütüdür. “*Muallimleri yekdiğerine tanutmak, ilmi, içtimai ve iktisadi ihtiyaçlarını temin etmek*” amacıyla kurulan cemiyetin heyet-i idaresi Ahmet Hamdi, Bedii, Hüseyin Ragıp, İrfan Emin ve Malik Beylerden oluşmaktadır.⁴⁷

⁴¹ Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1839-1950)*, Ankara 2012, s. 195.

⁴² Kongre programı için bk. “*Darümuallimin Kongresi’nin Programı*”, *Renin*, 14 Temmuz 1327/ 27 Temmuz 1911. Etem Nejat’ın kongre ve dönemin basının kongreye ilgisizliği üzerine kaleme aldığı makale için bk. “*Darümuallimin Kongresi*”, *Tanin*, 22 Temmuz 1327/ 4 Ağustos 1911.

⁴³ “*Darümuallimin Kongresi*”, *Tanin*, 23 Temmuz 1327/ 5 Ağustos 1911.

⁴⁴ Konferans Kütüphanesi adıyla bastırılan bu eserlerin ilki 7 Mart 1913 tarihinde Satı Bey tarafından Darülfünunda verilen, Vatan Fikri, Terbiye-i Vataniye, Vezâif-i Vataniye, Müdafaa-i Milliye ve Prusya’nın İntibahı ve Fichte’nin Nutukları adlı beş konferansın bir araya getirilmesinden oluşmuştur. İkincisi ise İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından 27 Nisan 1913 tarihinde yine Darülfünun’da verilen “*Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor?*” adlı konferans metnidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Konferans Kütüphanesi I, *Vatan İçin*, Dersaadet 1329; Konferans Kütüphanesi II, *Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor?*, Dersaadet 1329.

⁴⁵ “*Muallimler Yurdu*”, *Yeni Fikir*, Kânun-i evvel 1329/ Aralık 1913, Sayı: 18, s. 586.

⁴⁶ Mehmet Salih Erkek, *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921*, İstanbul 2012, s. 17.

⁴⁷ BOA. DH. EUM. 6. Şube, Dosya No: 53 Gömlek No: 78. Vakit gazetesi ise cemiyetin kurucularının ve geçici heyet-i idaresinin Beşiktaş Barbaros Numune Mektebi müdürü muallim Ahmet Halid (reis), Süleyman Kanuni Numune Mektebi müdürü Rafet Avni Bey (reis-i sani), Barbaros Numune Mektebi muallimlerinden Mustafa Fehmi Bey (kâtib-i umumi), Çıracık Mektepleri müdür-ü umumisi Asım Bey (muhasebeci), Ticaret Mektebi müdür muavini Hüsnü Bey, Köprülü Numune Mektebi müdürü Fevzi Bey, Süleymaniye İnas Mektebi müdürü Sadullah Bey ve Mecidiye Numune Mektebi müdürü Seyfettin Beyden oluştuğunu belirtmiştir. (*Vakit*, 19 Mart 1335/ 19 Mart 1918)

2. Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti

Bursa, çeşitli kademelerde öğrenim gören 164053 öğrencisi, dokuz kütüphanesi ve üç matbaasıyla Meşrutiyet döneminin önemli bir eğitim ve kültür merkeziydi.⁴⁸ Bu özellik Meşrutiyet'in iadesiyle başlayan önce yapısal sonra da toplumsal değişimlerin kısa süre içerisinde Bursa'da karşılık bulmasına ve eğitim-öğretimle ilgili bir takım cemiyetlerin kurulmasına katkı sağlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında Bursa'da kurulan ilk cemiyet Cemiyet-i Maârif-i Hayriyyedir. 1908 yılı Eylül ayında kurulan bu cemiyet adından da anlaşılacağı üzere bir hayır cemiyetidir.⁴⁹ Aynı tarihlerde Museviler tarafından kurulan Tamim-i Lisan-ı Osmânî Cemiyet-i Museviyesi ise, Musevilere Türkçe öğretmek, gece dersleri vermek ve Musevi aileler arasında Türk dilinin kullanımının yaygınlaşmasını sağlamayı amaçlamıştır.⁵⁰ Bu dönemde Bursa'da kurulan bir başka hayır cemiyeti de Terakki-i İnâs Cemiyet-i Hayriyyesidir. Uzun yıllar Bursa'da Maârif Müdürlüğü yapmış olan Azmi Bey'in öncülüğünde, Maârif Muhasebecisi Mehmed Reşat, Binbaşı Enver, Hasan Tahsin, Vehbi ve Hasan Fehmi Beyler tarafından, “kız çocuklarının eğitimine katkı sağlamak” amacıyla kurulmuştur.⁵¹ Kamu yararına hizmet ettiği için Şura-yı Devlet'çe tanınan cemiyete 25 Kasım 1909 tarihinde ruhsat verilmiştir.⁵²

23 Temmuz 1909 tarihinde⁵³ Bursa'da⁵⁴ kurulan en önemli öğretmen örgütü ise Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetidir. Hacı Mustafa Efendi'nin başkanlığında⁵⁵

⁴⁸ *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi*, 1325, Def'a: 34, Bursa Vilayet Matbaası, s. 340.

⁴⁹ *İttifâk*, 30 Ağustos 1324/ 12 Eylül 1908.

⁵⁰ *İttihâd ve Terakki*, 7 Eylül 1324 / 20 Eylül 1908,

⁵¹ *Hukuk-u Umumiye*, 31 Kânun-i sani 1324 / 13 Şubat 1909.

⁵² *BOA, DH. MUI*. Dosya No: 43 Gömlek No: 10.

⁵³ *Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâmnamesi*, Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası, 1325, s. 2. Bu tarih cemiyetin tüzüğünde ve mühründe kullanılan tarihtir. Nizâmnamenin birinci maddesinde bu tarih kutlu, yüce anlamına gelen “*yevm-i mübeccel*” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu tarih cemiyetin gerçek kuruluş tarihi olabileceği gibi Meşrutiyet'in iadesinin birinci sene-i devriyesine tesadüf etmesinden dolayı sembolik olarak da kullanılmış olabilir. Cemiyet tarafından yayınlanan beyannamede de cemiyetin kuruluş tarihi 23 Temmuz 1909'dur. (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Âli Evrak Odası, (BOA, BEO)*, Dosya No: 3779 Gömlek No: 283402) Fakat Yahya Akyüz, cemiyet yetkililerinin 15 Haziran 1910 tarihinde Meclis-i Mebusan'a göndermiş olduğu bir telgraftan hareketle cemiyetin 1910 yılı Haziran ayından önce kurulduğunu iddia etmiştir. (Yahya Akyüz, *Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)*, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)*, S: 22, Ankara, Güz 2007, s. 27.) Arzu M. Nurdoğan da Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan kayıtlara atıfta bulunarak cemiyetin 15 Haziran 1910 tarihinde kurulduğunu ifade etmiştir. (Nurdoğan, “Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”, s. 76.)

⁵⁴ Taş ise 1997 ve 2002 yıllarında kaleme aldığı makalelerde ısrarla Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin, Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin bir şubesi olduğunu iddia etmiştir. (Taş, *Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti*, s. 147; N. Fahri Taş, “Osmanlı Devleti'nde Azınlık Cemiyetlerinin Kurulması ve Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 4, S: 1, Erzincan 2002, s. 75.) Fakat bu iki cemiyetin kuruluş tarihleri göz önüne alındığında bu iddianın doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin kuruluş tarihi nizamnâmesinde açıkça 23 Temmuz 1909 olarak belirtilmiştir. Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin nizamnâmesinin 65. maddesinde geçen “*nizamname-i hazıra 14 Ağustos 1326 tarihinden itibaren mevki-i icraya vaz edilir*” ifadesinden de anlaşılacağı üzere cemiyet 27 Ağustos 1910 tarihinde kurulmuştur. Bu durumda yaklaşık bir yıl önce kurulan Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetini Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin bir şubesi olarak kabul etmek mümkün değildir.

⁵⁵ *Ertuğrul*, 10 Temmuz 1326/ 23 Temmuz 1910.

Bursa’da görev yapan ilkokul öğretmenleri tarafından kurulan bu cemiyetin amacı; “*ihtiyâcât-ı hâzıra ve âtiyeye göre maârifin tamim ve terakkisine ve mualliminin menşe’ ve müddet-i hidmetleri itibariyle hukuk-u meşrûa ve sarihalarının muhafazasına*” hizmet etmektir.⁵⁶

Cemiyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra cemiyet yetkilileri öğretmenlere hitaben iki beyanname yayınlamıştır. Yayınladıkları bu beyannamelerde öğretmenlerin maddi ve manevi sorunlarına dikkat çekilmiş, cemiyetin kuruluş gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. 11 Ekim 1909 tarihinde yayınlanan birinci beyannamede:

“Terakkiyat-ı medeniye-i hazıranın esası olan maârifin ülkemizde lâyıki vechle neşr ve tamimi evvel emirde erbabının yani neşr ve tamimine hadim olan mualliminin öteden beri giriftar oldukları muzik-i ihtiyaç ve zarurettten kurtarılmalarına, onların dahi meslek-i saire eshabı gibi insaf ve muadelet dairesinde vazifeye mukabil bir hakka nail edilmelerine vabeste olduğu derkârdır. Şimdiye kadar muallimin takat-ı beşer fevkinde birçok vezaif ifasıyla mükellef oldukları halde ona mukabil bir hakka malik değildi (!) Kuvvet-i lâyemut derecesinde aldıkları muhassasât adeta mütegalibenin bir lütf-u mahsusı, bir ihsan-ı müstelzim ’ül şükranı idi.

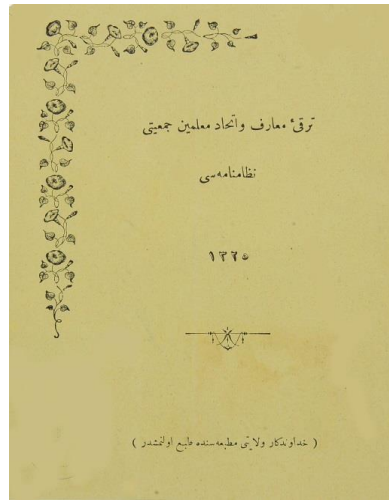
Muallimin bir gûna mükâfata nail olmamaya, bir ümid-i terakki beslemeğe mahkûm, hatta ekseriyet üzere hukuk-u tabiiye-i beşeriyeden dahi mahrum idi. Bütün gayretleri, semere-i sa’yleri bir takım erbab-ı cehil ve nadaninin hesap ve menfaatine idi. Taleb-i hakk için hiç biri şakk-ı şefe edemezdi. Çünkü hak nedir? İzâ’e-i hukuktan ne gibi neticeler çıkar? Bunları bilen, bilmek isteyen yok idi.

Maksat zairde talim ve terbiye, hakikatte ise umumun cehili olduğundan muallimler, tabakat-ı beşeriye arasında bir sınıf-ı mahsus ve bir sahib-i meslek değil, tenvir-i efkâra hadim olmaları hasebiyle adeta erbab-ı istibdadın dest-i melaneti altında mahv-ı mültezim bir güruh idi. Bu gibi ahvalin netayic-i zaruriyesinden olan yeis ve fütur-u daimi muallimleri, talim ve terbiyelerini dûş-i tahammüllerine aldıkları evlad-ı vatanın tenvir-i ezhanı için çalışmalarına o yolda sarf-ı zihin ve amal-i fikir etmelerine müsait bulundurmuyordu. Denilebilir ki bütün sa’y ve verzişleri bir boğaz kavgasından ibaret olup ifade ve istifade cihetleri akıllarının işi bile değildi ve olamazdı. Bunun için bittabi bütün evlâd-ı vatan ve dolayısıyla aziz vatan mutazarrır ve rahnedar oluyordu. Bu ahvalin devamı vatan düşmanı olan müstebidinin mukteza-yı menafi-i hasiseleri olmakla hilâfında hareket; müstelzim-i mücazat ve ukubet en dehşetli ceraimden madun idi.

İşte bu suretle sine-i sadpare-i vatana indirilmekte bulunmuş olan darabat-ı muhribaneye devr-i meşrutiyet nihayet vermiş ve artık bilumum efrad-ı millete halet-i ihtizara

⁵⁶ *Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâmnâmesi*, s. 2.

yaklaşmakta bulunmuş olan vatanın iade-i kuvva-yı hayatiyesi esbabına tevessülde serbest-i tam bahş eylemiş idi. Bu serbestiden bil-istifade sınıf-ı muhtelifeye salık erbab-ı hamiyet uhdelerine terettüb eden vezaif-i vatanperverinin ifasına mübaderet ederek vatana cidden nafi hizmet ifasına kifayet edecek derecede cemiyetler teşkiline muvaffak oldukları maal-mesârr görülmüş olmakla vatanın ruhu mesabesinde olan maarifin dahi derece-i matlubede terakkisi için müntesibin-i maarifin yani biz muallimlerin dahi bir cemiyet tesisleriyle müttefiken hareket etmeleri vücubu tahakkuk etmiş idi. Binaenaleyh 10 Temmuz sene 325 yevm-i mübeccelinde içtima eden Bursa heyet-i talimiyesi Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin namıyla bir cemiyet tesisine muvaffak⁵⁷ olduğu ifade edilmiştir.

Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti'nin Nizâm-nâmesi

12 Aralık 1909 tarihinde yayınlanan ikinci beyannamede ise, ülkemizin kalkınmasında eğitimin önemi ve eğitimin ülke genelinde yaygınlaştırılması için her ferdin çaba sarf etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Öğretmenlerin ise bu işe rehberlik etmelerini “vatanın bilhassa kendilerinden beklediği bir hizmet-i mukaddese” olarak görerek sorumluluklarına dikkat çekilmiştir. Öğretmenlerin üzerine düşen sorumluluğu layıkıyla yerine getireceğini fakat mevcut şartların öğretmenlerden beklenen sorumlulukları yerine getirmede yetersiz olduğu ve bu durumun devam etmesi halinde öğretmenlik mesleğinin bir isimden ibaret olacağı ve toplumun eğitim öğretim işlerinden mahrum kalacağı belirtilmiştir. Bir mesleğin ilerlemesi o mesleğe yönelik toplumsal teveccühle orantılı olmasına rağmen öğretmenler için böyle bir durum söz konusu olmadığı, mevcut ekonomik şartların yapmış oldukları hizmetlerle ters orantılı olmasından dolayı da öğretmenlik mesleğine olan ilginin her geçen gün azaldığı ifade edilmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak eğitim ve öğretim işlerinin ehil olmayan kişilerin eline geçeceği, çözüm bulunmadığı takdirde de tamamen bozulacağına dikkat çekilmiştir.

⁵⁷ BOA. BEO, Dosya No: 3779 Gömlek No: 283402.

Beyannamenin son kısmında ise öğretmenlerin problemlerinin çözümü için yine öğretmenlerin harekete geçmeleri gerektiği herhangi bir taraftan yardım beklemeksizin ele ele vererek beraber çalışmak suretiyle, ülkenin geleceği açısından büyük bir tehlike arz eden bu durumu ortadan kaldırmak en uygun yol olarak görülmüştür. Bunu sağlamak için üyelerini öğretmenlerin oluşturduğu, eğitim-öğretim faaliyetlerinin gelişmesine ve öğretmenlerin ilerlemesine yardımcı olmak amacıyla Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin Cemiyetinin kurulduğu tekrar edilmiştir.⁵⁸

Öğretmenlik mesleğinin itibarının korunması ve öğretmenlerin - gerek görev başında gerekse emekli olduktan sonra - ekonomik durumlarının iyileştirilmesi için bir takım teşebbüslerde bulunan cemiyet yetkilileri yaşamış oldukları mağduriyetleri Meclis-i Mebûsân başkanlığına çektikleri bir telgrafla gündeme getirmişlerdir. Meclis-i Mebusan'a çekilen telgraf şöyledir:

“Ey muhterem vükelâ-yı millet! O kürsü-yü mukadderat-ı millette geçen seneki gibi maarif nazırı beyin müphem müphem izahat ile fasıldan fasıla geçiliyor. Nazır Bey mevcut muallimlerin adedi ile münhal muallimlikler hakkında tafsilât veriyor da terk-i meslek edenlerin aded ve esbabından hiç bahsetmiyor. Hüseyin Cahid Bey'in, Varteks Efendi'nin dedikleri vechle ortada program yok. İhtiyaç keşfedilmemiş, hedef tayin olunmamış iken bunca müfettişler, müdürler tayini zaid değildir. Teftiş, tesis ve ıslahtan sonra olmaz mı, işte o müphem izahlar neticesi değildir ki tedrisat devr-i sabıka rahmet okutturacak derecede tedenni etti. Evlad-ı vatanın muazzez hayatlarının ölüsünden kim mes'ul olacak. Tecrübe zamanında değiliz. Muallimler sınıflara taksim edilerek maaşları vükela-yı millet huzurunda tayin etsin. Çünkü bu meslekte adaletsizlik hükümfermadır. Biz biçare muallimler artık amele ücretiyle çalışamayız. Hukuk-u sariha-i meşruamızı kanun dairesinde aramakta muzdar kaldığımızdan evvel emirde kuvve-i neşriyenin nazar-ı dikkatini celbetmek üzere arz-u hal ederiz.”⁵⁹

**Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin
Cemiyeti'nin Mührü**

⁵⁸ BOA. BEO, Dosya No: 3779 Gömlek No: 283402.

⁵⁹ Sabah, 1 Haziran 1326 / 14 Haziran 1910; Muhâcir, 5 Haziran 1326 / 18 Haziran 1910.

Cemiyet yetkililerinin Meclis-i Mebusan'a çekmiş olduğu bu telgraf beraberinde bir takım tartışmalara da sebep olmuştur. Muhacir gazetesi, telgrafın son kısmını uygun bulmamakla birlikte cemiyet yetkililerinin serzenişlerine hak vermiştir. Merkezle taşra muallimleri arasındaki maaş farkına dikkat çeken gazete İstanbul'da görev yapan öğretmenlerin 300 kuruş maaş alırken taşradakilerin 65 kuruş maaşla görev yaptıklarını ve bu farkın ortadan kaldırılması için Maarif Nazırı'nın müdahale etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Selim Sabit ve Hüseyin Hilmi imzasıyla Muhacir gazetesinde yayınlanan bir yazıda da aynı problemler gündeme taşınmıştır. Eğitim öğretim faaliyetlerindeki birçok probleme dikkat çekilen yazıda eğitim-öğretim dönemi bittiği hâlde öğretmen ihtiyacı olan bazı yerlere henüz kadro tahsis edilmediği ve derslerin vekâleten yürütüldüğü, asaleten görev yapan öğretmenlerin ise maaşlarını tamamen alamadığı belirtilmiştir. Öğretmenlerin her türlü olumsuzluğa rağmen vatanın ihtiyaç duyduğu en ulvi ve en mukaddes mesleğini yaptıkları fakat buna rağmen en doğal haklarından dahi mahrum oldukları dile getirilmiştir. Öğretmen maaşları arasındaki farklılığa da dikkat çekilen yazıda öğretmenlerin mesai ücretleri karşılaştırılmış, merkezde görev yapan bir öğretmene mesai ücreti olarak 100 para verilirken taşradakilere 75 kuruşun az görüldüğü ifade edilmiştir. Buna rağmen eğer bu durum devlet bütçesinden kaynaklanan bir sorunsuz öğretmenler olarak “*kirli yaka ve yırtık paçayla aynı zamanda da büyük bir zevkle*” vatanları için hizmet edebileceklerini belirtmişlerdir. Aksi takdirde söz konusu ayrımcılığın bir an önce ortadan kaldırılarak merkez ve taşrada çalışan öğretmenlerin maaşlarının yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sadece öğretmenler arasında değil mektepler arasında da eşitsizlik olduğuna dikkat çekilen yazıda 250 mevcutlu bir ibtidai mektebin 450 kuruşla idare edildiğini, aynı derecede bulunan iki mektepten birinin aylık ödeneğinin 700 diğerinin 7000 kuruş olduğu dile getirilmiştir.

Yazının son bölümünde öğretmenlerin kaybolan meşru haklarının arandığı ve haklarını elde edebilmek için her türlü yasal yollara müracaat edileceği ifade edilmiştir.⁶⁰

3. Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin İstanbul'da Şube Açma Girişimi ve Cemiyetin Sonu:

Cemiyetin taşra örgütlenmesi ile ilgili herhangi bir somut delil bulunmamaktadır. Buna rağmen cemiyetin 1910 yılı Temmuz ayı ortalarında Bursa'da bir kaza kongresi toplandığı ve bu kongrede yapılması düşünülen liva kongresi için delege seçimi yapıldığı bilinmektedir.⁶¹ Kaza kongresinden çok kısa bir süre sonra da Bursa'ya bağlı kazalardan gelen murahhasların da katıldığı bir liva kongresi toplanmıştır. Cemiyet reisi Hacı Mustafa Efendi'nin öğretmenlik

⁶⁰ *Muhacir*, 16 Haziran 1326 / 29 Haziran 1910.

⁶¹ *Ertuğrul*, 3 Temmuz 1326 / 16 Temmuz 1910.

mesleğinin önemi ve kutsallığı üzerine yapmış olduğu açılış konuşmasından sonra öğretmenlerin haftada veya on beş günde bir olmak üzere bir araya gelerek ilkokullarda eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl ve ne şekilde verilmesi gerektiğine dair fikir alışverişinde bulunmaları ve bunun neticesinde ortaya çıkan çözüm önerileri hakkında ayrıntılı rapor hazırlanması meselesi müzakere edilmiştir.⁶²

1910 yılı Ocak ayının sonları Şubat ayının başlarında⁶³ ise Darümuallimin muallimlerinden Kemal Bey, Beylerbeyi Rüşdiyesi muallimlerinden Ahmet Hamdi, Feyziye Rüşdiyesi muallimlerinden Sezai, Ayasofya Rüşdiyesi muallimlerinden Remzi, Beykoz Rüşdiyesi muallimlerinden Ömer Lütfü, Numune Rüşdiyesi muallimlerinden Said ve Mahmudiye Rüşdiyesi muallimlerinden Hüseyin Hilmi Bey tarafından Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin İstanbul'da bir şubesi açılmıştır. Fakat İstanbul Valiliği, yapmış olduğu inceleme sonucunda cemiyet nizamnamesinin 20. maddesinin Maârif Nezâretinin görev ve yetkilerine müdahale eden hükümler ihtiva ettiğini nezarete bildirmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti gerek Bursa'daki merkezin gerekse İstanbul'da kurulan şubenin Cemiyetler Kanunu'nun 3. maddesine⁶⁴ aykırı olduğu gerekçesiyle İstanbul ve Hüdavendigâr valiliklerine resmî bir yazı göndererek bu cemiyetler hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılmasını talep etmiştir.⁶⁵ Aslında Meclis-i Mebûsân başkanlığına çekilen ve Maârif Nezâretinin uygulamalarını eleştiren telgraftan sonra Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin kapatılma süreci başlamıştı. Cemiyet nizamnamesini inceleyen Maârif Nezâreti 15 Haziran 1910 tarihinde Şura-yı Devlete gönderdiği tezkirede Meclis-i Mebûsân'a gönderilen telgrafın "*kuvve-i icraiye'nin salâhiyetine müdahale*" anlamına geldiğini ayrıca cemiyet nizamnamesinin 2, 4, 7, 10, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 23. maddelerinin de açık bir şekilde Maârif Nezâretinin "*hukuk ve salahiyet-i kanuniyesine*" müdahale amacı taşıdığını bildirmiştir. 29 Haziran 1910 tarihinde de sadareten Dâhiliye ve Maârif Nezâretlerine gönderilen resmî yazıda Bursa'da kurulan Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin "*tarz-ı teşekkülü*

⁶² Ertuğrul, 10 Temmuz 1326/ 23 Temmuz 1910.

⁶³ 2 Şubat 1910 tarihli Muhacir gazetesi, Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin İstanbul şubesinin kurulduğunu okurlarına aktarmıştır.

⁶⁴ Cemiyetler Kanununun ilgili maddesi şöyledir: "*Ahkâm-ı kavanine ve adab-ı umumiyeye mugayir bir esas-ı gayr-i meşrûa veya asayiş-i memleket tamâmiyyet-i mülkiye-i devleti ihlâl ve şekl-i hazır hükümeti tağyir ve anâsır-ı muhtelif-i Osmâniye'yi siyaseten tefrik maksadına müstenid olmak üzere cemiyetler teşkili câiz değildir.*" (Mecmua-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniye, Cilt: 1, No: 23, Dersaadet 1327, s. 9.)

⁶⁵ BOA, MF. MKT, Dosya No: 1148, Gömlek No: 48. Sabah gazetesi ise "*cemiyet nizamnamesinde heyet-i mualliminin temin-i terakki ve sairesini tekeffül etmek için nezâret-i aidesi nezdinde teşebbüsatta bulunmak, maârif için para almak gibi ahkâm-ı kavanine münâfi mevad olduğu bunun ise cemiyetler kanununa gayr-i muvafik bulunduğu cihetle mezkûr cemiyetin tasdiki câiz olamayacağı vilâyete tebliğinin*" kararlaştırıldığını okurlarına duyurmuştur. (Sabah, 17 Haziran 1326 / 30 Haziran 1910.)

ahkâm-ı kavanine mugayir” görüldüğünden dolayı Cemiyetler Kanunu'nun 3. maddesi gereğince kapatılmasına karar verilmiştir.⁶⁶

Sonuç

Çıkış noktasını “*hürriyet, müsâvât, uhuvvet*” sloganının oluşturduğu II. Meşrutiyet Dönemi, o zamana kadar edilgen bir görünüm arz eden Osmanlı toplumunun etken bir hâle gelmesinde ve Osmanlı vatandaşları arasında modern anlamda olmasa da sivil toplum kavramının çekirdeğini oluşturacak sivilimsi yapıların oluşmasında son derece önemli katkılar sağlamıştır. Yapısal ve toplumsal anlamda yaşanan bu değişimin doğal bir sonucu olarak sivil toplum kavramının kısmen temelini teşkil eden cemiyet, dernek, kulüp gibi bir takım tüzel kişilikler oluşturulmuştur. Ancak bu tüzel kişiliklerin kuruluşu hiçbir yasal sınırlamaya tabi tutulmadığı gibi herhangi bir anayasal güvencesi de yoktur.

Sivil toplum kavramı bağlamında ortaya çıkan bu sivilimsi yapılar Osmanlı toplum yapısında II. Meşrutiyetle yoğun bir şekilde hayat bulurken, kısa süre içerisinde hem kamusal hayata, hem de idarenin yetki ve sorumluluklarına müdahil olmak istemeleriyle birlikte bir takım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Sivil toplum kavramı devletten bağımsız ve özerk bir alan olarak devletle ilişkileri düzenleyen bir anlama sahiptir. Bu noktada sivil toplumun gelişmesi ve kalıcı bir hâl alması için sivil toplumun gelişmişlik noktasında kat ettiği mesafeyi bireylerin ve devletin de alması gerekmektedir. Özgürlükçü ve çoğulcu bir yapının tesis edilebilmesi hususunda hem devletin hem de sivil toplumun özünü oluşturan örgütlenmelerin algı düzeylerinin paralellik arz etmesi aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapının da belirli bir gelişmişlik seviyesine ulaşması gerekmektedir. Batı sivil toplum kavramını toplumsal yaşantısında işler hale getirmek için oldukça uzun ve meşgaleli bir süreçten geçerken, Osmanlı'da bu durum daha kısa bir zaman zarfında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum ise sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkinin sağlıklı ve işler bir hâlde hayat bulmasını engellemiştir.

Sivil toplumun çekirdeğini oluşturan bu yapıların sosyal, siyasal ve kamusal alana müdahale etmeleri, en azından bir denge unsuru olarak idarenin karşısında yer almaları klasik Osmanlı yönetim yapısının hiç de alışık olmadığı yeni bir durumdur. Bu yeni duruma devletin verdiği cevap ise 16 Ağustos 1909 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'dur. Bu kanun ile devlet, bir takım sivil toplum kuruluşlarına resmî bir statü tanırken, diğer taraftan bazı sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerine ise son vermiştir. Bu yeni duruma ilişkin alışılmış bir

⁶⁶ BOA, BEO, Dosya No: 003779, Gömlek No: 283402. Cemiyetin kapatılmasıyla ilgili dönemin Maârif Nâzırı İsmail Hakkı Bey'in Dâhiliye Nezâretine gönderdiği resmî yazı için bk. BOA, DH. İD. Dosya No: 132 Gömlek No: 6. Muhâcir gazetesi cemiyetin ilim ve irfan sahibi kişiler tarafından kanunlara uygun bir şekilde kurulduğunu ve hükûmetin de cemiyeti tanıdığını ifade ederek yaşanan bu durumun meşrutiyete uygun olmadığını belirtmiştir. (Muhâcir, 26 Haziran 1326 / 9 Temmuz 1910.)

stratejiye başvuran devlet kontrol edebileceği veya yeri geldiğinde kullanabileceği sivil toplum kuruluşlarının yaşamasına müsaade ederken, kendisi için problem oluşturma ihtimali olan sivil toplum örgütlerini ise yasaklamıştır. Bu durum aslında sivil toplum kavramının özüyle çelişki arz etmektedir. Devletten bağımsız, özerk bir alan olması gereken sivil toplum bizzat devlet eliyle düzenlenmeye çalışılmıştır.

Yine de II. Meşrutiyet'in bireylere sunduğu özgürlükçü ortam bir nokta da sivil toplum bağlamında kısa süreli olsa da sivil örgütlenmeler şeklinde canlı bir yapının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sivil örgütlenmelerin temel amacı üyelerine bir takım ekonomik ve sosyal kazanımlar elde etmek olduğu gibi, kendi mesleki alanlarını ilgilendiren hususlarda karar alıcılara bir takım politikalar önererek sürece ortak olmak istemişlerdir.

II. Meşrutiyet'in sağladığı görece özgürlükçü ortamla hayat bulan bu yapıların başında gelen muallim cemiyetlerinin ortak amaçları ise daha çok öğretmenlerin yaşadıkları ekonomik problemlere çözüm bulmak ve öğretmenlerin yaşam standartlarını yükseltmektir. Yine bu cemiyetler, öğretmenlik mesleğinin diğer memurluklardan farklı olarak özel bir statüye kavuşturulmasını da kuruluş amaçları arasına yerleştirmişlerdir. Öte yandan eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması, kalitesinin artırılması, eğitim ve öğretim alanında uygulanabilecek politikaların belirlenmesi hususunda ilgili makamlarla birlikte çalışmak kurulan bu cemiyetlerin esas amaçlarını oluşturmuştur.

Bu çalışmanın ana temasını oluşturan Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti ise öğretmenlerin yaşadıkları maddi ve manevi sorunları ortadan kaldırmayı kendisine amaç olarak seçmiştir. Bununla birlikte öğretmen maaşlarının standart olmaması, maaşlerini sağlamada yetersiz olması ve Maarif Nezaretinin okullar için ayırmış olduğu bütçelerin farklı olması gibi problemlerin çözümü cemiyetin diğer amaçları arasındadır.

Cemiyet ülke kalkınmasında eğitimin oynayacağı rolün öneminden hareketle, özellikle öğretmenlik mesleğinin hukuki olarak bir takım güvencelere kavuşturulmasını, eğitimin yaygınlaştırılmasını ve mesleğin sorunlarının çözümü noktasında öğretmenlerin bir araya getirilmesini amaçlamıştır. Ayrıca öğretmenlik mesleğinin Osmanlı klasik memur sınıfı içinde değerlendirilmesinden duyulan rahatsızlık gündeme getirilmiş ve öğretmenliğin “*özel bir statüye*” sahip olması gerektiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak kendi meslekleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak ve mesleklerinin içeriğinin iyileştirilmesi gibi talepler zaman zaman dönemin siyasi iktidarının politikalarıyla çatışınca Terâkki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti kapatılmıştır. Buna rağmen Terâkki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti II. Meşrutiyet Dönemi'nde sivil toplum mantığıyla hareket eden cemiyetlere iyi bir örnektir.

بیاننامہ

مسلكداشئر !

ترقیات مدنیة حاضرہ تک اساسی اولان معارفک اولکہ مزیدہ لایق و جہلہ نشر و تہیمی اول امرده اربابنک یعنی نشر و تہیمینہ خادم اولان معلمینک اوتہدن بری گرفتار اولدقلری مضیق احتیاج و ضرورتدن قورنارملرینہ. آنلرک دخی مسالک ساثرہ اصحابی کبی انصاف و معدت دائرہ سندہ وظیفہ یہ مقابل برحقہ نائل ایدلرینہ وابستہ اولدیغی دزکاردر . شمدی یہ قدر معلمین طاقت بشر فوقندہ بر جوق وظائف ایفاسیلہ مکلف اولدقلری حالدہ آکا مقابل برحقہ مالک دکلدی (!) قوت لایموت درجہ سندہ آلدقلری مخصصات عادنا متقلبہ تک بر لطف مخصوصی ، بر احسان مستلزم الشکرانی ایدی . معلمین برکونا مکافانہ نائل اولمامغہ ، بر امید ترقی بسا. مہ محکوم ؛ حتی اکثریت اوزرہ حقرق طبیعیة بشریہ دن دخی محروم ایدی . بتون غیرتلی ، ثمرہ سعیرلی بر طاقم ارباب جہل و نادانینک حساب و منفعتنہ ایدی . طلب حق ایچون ہیچ بری شق شغفہ ایدہ سزدی . چونکہ حتی نہ در ؟ اضاعہ حقوقدن نہ کبی نتیجہ لر چیقار ؟ بونلری بیلن ، بیلک ایستہ یں یوق ایدی . مقصد ظاہرہ تہلیم و تربیہ ، حقیقتدہ ایسہ عمومک جہلی اولدیغندن معلملر ؛ طبقات بشریہ آره سندہ بر صنف مخصوص و بر صاحب مسالک دکل ؛ تنویر افکارہ خادم اولملری حسابیلہ عادنا ارباب استبدادک دست ملہ تی التندہ محوی ملتزم بر کروہ ایدی . بوکبی احوالک نتیج ضروریہ سندن اولان یأس و فتور دائمی ؛ معلملری ؛ تہلیم و تربیہ لر نی دوش تحمللرینہ آلدقلری اولاد وطنک تنویر اذہانی ایچون چالیشہ لرینہ ، او بولدہ صرف ذہن و اعمال فکر ایتملرینہ مساعد بولاندیر میوردی . دینلہ بیلرکہ بتون سعی و ور زشلی بر بوغاز غوغاسندن عبارت اولوب افادہ و استفادہ جہتلی عقللرینک ایسی بیلہ دکلدی . واولہ مازدی . بونک ایچون بالطبع بتون اولاد وطن و طولایسیلہ عزیز وطن متضرر و رخنہ دار اولیوردی بو احوالک دومی وطن دشمنی اولان مستبدینک مقتضای منافع حسیسہ لرلی اولمغلہ خلافتدہ حرکت ؛ مستلزم مجازات و عقوبت، اک دہشتلی جراثمدن معدود ایدی .

ایشته بو صورتلہ سینہ صدبارہ وطنہ ایندی رملکدہ بولمش ارلان ضربات مخربانہ یہ دور مشروطیت نہایت ویرمش و آرتق بالعموم افراد ملتہ حالت احتضارہ یا قلا شمعقدہ بولمش ارلان وطنک اعادہ قوای حیاتیہ سی اسبابہ توسلہ سربستی تام بخش ایلش ایدی . بو سربستیدن بالاستیقادہ صنوف مختلفہ یہ سالک ارباب حمیت عہدہ لرینہ ترتب ایدن وظائف و طنپرورینک ایفاسنہ مبادرت ایدہ رک وطنہ جدأ نافع خدمات ایفاسنہ کفایت ایدہ جک درجہ دہ جمعیتلر تشکیلنہ موفق اولدقلری مع المسار کورلمش اولمغلہ وطنک روحی مثابہ سندہ اولان معارفک دخی درجہ مطلوبہ دہ ترقیسی ایچون منتسبین معارفک یعنی بز معلملرک دخی بر جمعیت تأسیسیلہ متفقاً حرکت ایتملری وجوبی تحقق ایتمش ایدی . بناء علیہ ۱۰ تموز سنہ ۳۲۵ یوم مہجاندہ اجتماع ایدن بروسہ ہیئت تعلیمیسی [ترقی معارف واتحاد معلمین] نامیلہ بر جمعیت تأسیسنہ موفق اولہ رق نظامنامہ سنک بالتنظیم کوندریلہ چکنی اولجہ بر بیاننامہ ایلہ بیلدی رمش ایدی .

ہنہ تعالی ایشته بو دفعہ مذکور نظامنامہ ترتیب و جمعیتلر نظامنامہ سی موجبجہ حکومتجہ دخی معاملہ لازمہ سی ایفا ایدیلہ رک مقدار کافی نسخ مطبوعہ سی بالجملہ ولایات ، لوا وقضا شعبہ لرینہ کوندردلیکی کبی بر نسخہ سی دخی طرف معارف پروریلرینہ کوندرلمش اولمغلہ مندرجانہ کورہ ہیئت ادارہ کزی بالتشکیل ایسہ مباشرتکردن ما فوق مرکزلی خبردار ایتمکزی حمیت وطنپروریکزدن بکلر عزیز قردہ شئر .

اخطار

قضا شعبہ لرینہ عائد اولان نظامنامہ لرک محللرینہ سرعت ممکنہ ایلہ ارسال متمنادر .

۲۸ ایلول سنہ ۳۲۵

Terakki-i Ma'ârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Tarafından 11 Ekim 1909

Tarihinde Yayınlanan Beyanname

عموم
۱۶

(وتواصو بالحق . . .)

محترم مسلكداشار !

وطن عزیزمیزك ترقیات مادیه و معنویه سی ؛ تربیه عمومیه نك تكاملنه وابسته اولدینی و نوتكاملك حصولی دخی آنحقی معارفه لزومی درجه سنده اهمیت ویرلمکله قابل اوله جینی درکار بولندیغندن هرشیدن اقدم انظار عمومیه نك بوجهته منعطف اولسی ، بوقطه مهمه نك اساس ترقی و مبدأ تمالی اتخاذ ایدلسی لازم کلدیکی مسلماناندر .

عموم ایچون باعث سعادت و سلامت اولان شواساسی تقویه ایتمکله معارفك تأمین انتشارینه خدمت ایتمک ، بواصر مهمه الدن کلدیکی قدر صرف غیرت اینك هر فردك اهم وظائفندن اولدینی معلوم ایسه ده بوباده اك زیاده وظیفه دار اولان معلمینك هرکسدن اول تشبثات لازمه ده بولنر یله بو طریقه رهبر عمومیك وظیفه سی ایفا ایلاری وطنك بالخاصه کندیلر ندن بکلدیکی بر خدمت مقدسه در . بالعموم معلمین بو خدمت موجب المفخرتی هر درلو فداکارلقه ایفادن چکینمییه چکلری مسلم اولمق له برابر مع التأسف احوال حاضر هر لری کندیلر ندن انتظار اولنان بوکجی خدمات مهمه وشامله نك ایفاسنه مانع اولدینی کی بوندن بوبله دخی احوال حاضر لرینك دوامی تقدیر نده یقین زمانده وطن ؛ صنف معلمینك بالکتر اسمنه مالک اولوب حقیقته ده بو عنصر مفیددن کلیاً محروم قاله جینی محققدر . چونکک : هر مسلکک تعالیسی کندیسنه اولان رغبت عمومیه ایله متناسب اولوب معلمك مسلکینك ایسه حد ذاته کی مشکلاتیه برابر مکافات ، ترقی و تفضیل و انسانك اك زیاده محتاج و مضطر قالدینی زمانده امدادینه بیسه جک تقاعدیه حقلری بک محدود و خدمتاری ایله غیر متناسب بولنسنه بناء بوکا اولان رغبت کیتدیکی تناقص ایتمکده و بونک نتیجه سی اوله رق امر مهم تعلیم و تربیه نا اهللر الله کچمکده اولدیغندن شمیدین برچاره سته باقلمدینی حالده عاقبت اربابنك بتون بتون محو و مضحجل اولسی بک طبیعیدر .

بوباده کی چاره نك بشقه لری طرفندن کشف ایدلسی بکلمک مجربی تجربه یه قالفشمق قدر عبث اولدیغندن هیچ بر طرفدن امدادک ورودینی بکلمیه رنک بالمله معلمینك دست بدست وفاق اوله رق توحید مساعی صورتیه وطن ایچون بونک تهلیک دیمک اولان احوال معروضیه چارده ساز اولماری اسلم طریق کورلمش و بناء علیه امور معارف و احوال معلمینك ترقی و تکاملنه خادم اولمق و اعضای طبیعی سی معلمیندن عبارت بولنق اوزره بر جمعیتك وجودی درجه وجودیه حسن ایدلمش اولمق له صورت تشکل و اداره سی نظامنامه مخصوصی ایله ایضاح و تعیین اولنان (ترقی معارف و اتحاد معلمین جمعیتی) ساحه وجوده کلسدر .

بو جمعیت خیریه نك بتون آمالی ترقی وطن نقطه مهمه سنه معطوف اولدیغندن نظامنامه سی آکا کوره ترتیب و تنظیم ایدلمش و تدریجی صورتده مواد مندرجه سنک تامیله تطبیقنه و قونفره لرك انمقاندنه تعدیل و اصلاحنه چالیشیه جینی درکار بولنمش ایسه ده بوکوره معارف نظارتیه قلمه آلوب شورای دولنجه در دست تدقیق بولندیقی استخبار قلنان معارف عمومیه قانونه درج ایدلمک اوزره نظامنامه مندرجه مندرج و جمعیتمیزك وظائفنه عائد اولوب اسن اساس عد اولنه بیله جک مواد حقنده مقامات عانده سنندن استرحامات مخصوصه ده بولنق مرکز عمومیجه تذکر ایدلمش اولمق له بالعموم رفقای مسلکیمز طرفندن مواد مذکوریه متعلق وارد خاطر اوله جق مطالعاتک سریعاً مرکز عمومی به بیلدیملری و هر حالده حصول موفقیتمیز ایچون دعاخوان اولوب تواصی بالحق ایله مظهر فیوضات ایلتری ثنیا تیله تسطیر بیاننامه یه ایستدار قلمشدر عزیز قرداشلر .

— مهر حقنده ایضاحات —

مراکز و شعباتمیزك اکثریسندن توارد ایتمکده اولان محردانده کی مهر رسمیلرک رشکلده اولماری نظامنامه منک اولباده کی ماده مخصوصه سنک احکامنه مغایر بولنمش اولمق له اطرادی محافظه ایچون فیما بعد حک ایتدیریله جک مهر لرك مرکز عمومیك مهری قطعه سنده اولسنه دقت ایدلسی و شوقدرکه ولایات ایله الویه مستقله مرکز لرنده (بروسه) یرینه ولایت ویا لوانک بالکتر اسمی و (مرکز عمومی سی) یرینه دخی (ولایت مرکزی) ویا (لوا مرکزی) یازلسی والویه ملحقه ایله قشارده ایسه (بروسه) یرینه مربوط بولندقلری بالکتر ولایتک ویا خود مستقل لوانک اسمی (و مرکز عمومی سی) یرینه لوا ویا قضانک اسمنه (شعبه سی) لفظنک علاوه سنه اعتنا قلمسی متمنادر .

فی ۲۹ تشرین ثانی سنه ۱۳۲۵

Terakki-i Ma'ârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Tarafından

12 Aralık 1909 Tarihinde Yayınlanan Beyanname

Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâmnâmesi

1. Madde: Memâlik-i Osmâniye'de resmî ve hususi bi-l-umûm mekâtib muallimlerinden mürekkep ve merkez-i umumisi Bursa olmak üzere 1325 senesi 10 Temmuz yevm-i mübeccelinde - Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti - namıyla bir cemiyet teessüs etmiştir.

2. Madde: Cemiyetin maksad-ı teşekkülü ihtiyâcât-ı hâzıra ve âtiyeye göre maârifin tamim ve terakkisine ve mualliminin menşe' ve müddet-i hizmetleri itibariyle hukuk-u meşrûa ve sarîhalarının muhafazasına hizmet etmektir.

3. Madde: İşbu cemiyetin tesisinden hükümet haberdar edilecek ve her türlü icrâât ve muâmelâtında cemiyet-i kavânîn-i mevzûa dairesinde hareketle mükellef bulunacak ve hiçbir gûna makasid ve efkâr-ı siyasiye ile iştilal etmeyecektir.

Cemiyetin Suret-i Teşekkülü ve İdaresi

4. Madde: Cemiyet bir merkez-i umumi ile müteaddid merâkiz ve şubâtan müteşekkil olup vilâyât merâkizinde ve evliye-i müstakilede bir merkez ve her liva ve kazada dahi birer şube bulunacak ve bilumum nevâhi ve kurâ heyet-i talimiyeleri kazalara, kazalar livalara, livalar vilâyâta ve vilâyât dahi merkez-i umumiye tabi olacaktır.

5. Madde: Bilcümle muallimin cemiyetin a'zâ-yı tabiyesinden olup maâşlarının % 1'ini cemiyete terke mecbur olacaklar ve vatanın terakki-i maârifi namına bu cemiyete girmek isteyen zevât-ı saire dahi hakk-ı intihâba mâlik cemiyetin a'zâ-yı fahriyesi olmak üzere kabul edilecekler ve ihtiyâri olarak ta'yîn edecekleri mebâliği muntazaman te'diye etmekle mükellef bulunacaklardır.

6. Madde: Kaza şubâtı hasılât-ı umumiyelerinin rub'unu livalara, livalar merâkize ve merâkiz dahi merkez-i umumiye gönderecektir.

7. Madde: Heyet-i idare rey'i hafî ile intihâb olunmak şartıyla merkez-i umumiyede dokuz, merâkizde yedi, liva şubelerinde beş ve kaza şubelerinde üç kişiden ibaret olup bu heyet dahi içlerinden rey'i hafî ile reis, kâtip ve veznedâr olmak üzere üç zât intihâb edeceklerdir ve cümlesi aynı reye mâlik olacaklardır. İşbu heyetler bir sene müddetle ifâ-yı vazife edecek ve heyet-i cedidenin zaman-ı intihâbı Teşrîn-i evvel bidayeti olacaktır. Şu kadar ki, merkez-i umumi idare heyeti, umumi kongre azâsı tarafından rey'i hafî ile merkez-i umumi heyet-i talimiyesinden intihâb olunacaktır.

8. Madde: Heyetten birinin istifâ veya diğeri suretle infikâkı takdirinde aynı şerâitle yerine diğeri intihâb olunur.

9. Madde: Heyet-i idare haftada lâakal bir defa ictimâ' edecek ve bir ictimâda bulunmayanlar bir gûna itiraza hakk ve salâhiyetleri olmayacak ve bilâ-ma'zeret üç ictimâda isbât-ı vücûd etmeyenlere müsta'fi nazarıyla bakılacaktır.⁶⁷

10. Madde: Umumi kongrede rey'i hafî ile müntehib merkez-i umuminin İstanbul'da bir vekili bulunup her hususta merkez-i umumi ile nezâret beyninde cereyân edecek muâmelâtı takip etmeğe memur olacaktır.

11. Madde: Her şube ancak mâ-fevki bulunan şube ve merkezlerle muhâbere edebilir. Şu kadar ki, ahvâl-i fevkalâde de şubât doğrudan doğruya merkez-i umumi ile muhâbere etmeğe salâhiyettar ise de aynı zamanda mâ-fevk şube veya merkeze de ma'lûmât vermeğe mecburdur.

12. Madde: Cemiyetin her türlü umuru müntehib heyet-i idare tarafından rü'yet ve ekseriyet-i ârâ ile kârâr-gîr olan mevâdd defter-i mahsûsuna kaydedilip zîri heyet tarafından imzalanacaktır. Karar kuyûdu ve evrâk-ı sâire cemiyet a'zâ ve erkânına dâimâ keşide olduğu gibi taleb-i vuku'unda istenilen şeyin kopyası dahi memur-u mahsûsuna mürâcaâtla alınır.

13. Madde: Merâkiz ve şubâtca isti'mâl olunacak mühür aynı şekil ve kıt'ada olmakla beraber ait olduğu merkez veya şubenin ismini dahi hâvî bulunacaktır. İşbu mühür heyet tarafından mahtûm bir mahfaza derûnunda hıfz edilerek ekseriyet huzurunda açılır ve ekseriyet ile kârâr-gîr olan mevâdd hakkında isti'mâl edilir.

14. Madde: Vâridât-ı umumiye merâkiz ve şubâтта veznedâr ma'rifetiyle ahz ve kabz olunup mukabilinde bir makbuz verilir ve işbu makbuz kopan ve koçanlı olup her iki cihetine de verilen meblağla veren zâtın isim ve sıfatı derc olunarak zîri cemiyetin resmî ve veznedârın zât-ı mührüyle mahtûm olunur.

15. Madde: Veznedâr kabz olunan mebâliğin miktarını her ictimâ'da heyete bildirecek ve cibâyet olunan vâridât yekûnu 500 kuruşu tecavüz ettiği takdirde heyetin mes'uliyeti tahtında olmak üzere arzu ettikleri emin bir mahalde hıfz ve temniye ettireceklerdir.

16. Madde: Cemiyetin şimdilik mahal-i sarfi muhâberât ve kırtasiye masârifi ile kongre veya teftişe göndereceği zevâtın harc-i râhlarından ibâret olup bilâhare icâb-ı hâle göre heyet-i idarenin kararıyla menfaat-ı cemiyete ait husûslara sarf olunur.

Cemiyetin Vezâifi

17. Madde: Cemiyet meslek-i ta'lime intisâb edeceklerin evvel emirde taraf-ı hükümetten muallim yetiştirmek üzere açılan mekâtibin şubât-ı mahsûsasından neş'et etmiş olmalarına ve meslek-i ta'lime hin-i duhûllerinde mensup oldukları şubâtın en dûn derecesinden bedâi ile sınıfı dâhilinde kat'-î merâtib eylemesine çalışacaktır. Erbâb-ı ihtisâs ind-el-icâb muallimliğe kabul edilebilecektir.

⁶⁷ Lede-l-iktizâ her merkez ve şubede bilumum a'zâ-yı cemiyet ictimâ-yı umumiye davet olunacaktır.

18. Madde: Cemiyet menşe'leri itibariyle her sınıfta bulunan mualliminin sınıfları dâhilinde kat-î merâtib ederek arzu ettikleri takdirde bil-ımtihân isbât-ı ehliyet edenlerin ale-l-derecât mâfevk sınıfa terfilerine yani bir ibtidâî muallimi rüşdi, i'dâdî, âli muallimi olabilmelerine tevessül edecektir. (Fevkalâde hizmetleri meşhud olanlar taltîf olunacaklardır.)

19. Madde: Cemiyet memâlik-i Osmânîye'nin her noktasında bulunan ibtidâî, rüşdi, i'dâdî ve mekâtib-i âliye muallimleri maâşâtı beyninde bir nisbet-i âdîle gözetilmesine dikkat ve her sınıfta bulunan muallimlerin sınıf itibariyle maâşlarının müsâvî olmasına itina ve aynı derecede bulunan mekteplerdeki mualliminin adeden müsâvî olmasına gayret edecektir. (Kanunen dahi musarrah olduğu vechle maâşât hususunda mahall-i ba'de müstesnadır.)

20. Madde: Muallimin ve memurinden esbâb-ı muhakka nifâk ve şikak, âdâb ve menâfî-i milliyeye mugayir ef'âl ve akvâl ve vezâifede tekâsül ve terâhîye mebni üç defa nezâretce memuriyeti mahall-i âhire nakl ve tahvîl edilenlerin meslek-i ta'limden ihrâcına ve aksi takdirde muhâfaza-i hukuku esbabına cemiyet son derece gayret edecektir.

21. Madde: Vazifelerinin müşkülâtına mebni hizmet-i ta'lim ve terbiyede bulunanların şimdikinden daha az bir müddette hakk-ı tekaüde nâil olabilmeleri esbâbına cemiyet tevessül edecektir.

22. Madde: İhtiyâcât-ı hâzıra nokta-i nazarından cemiyet bil'âhire tanzîm edeceği programa göre mekteplerin ahvâlini teftiş ve mualliminin tedrisâtını tenkid ve bu suretle usûl-i tedris ve terbiyenin ıslah ve tevhidine çalışacaktır.

23. Madde: Bundan böyle intihâb ve tayin edilecek maârif müfettişleri ile sâir mühim memurinin meslek-i ta'limeden yetişmiş erbâb-ı vukuftan olmalarına i'tinâ' ve dikkat olunacaktır.

24. Madde: Bilâ-tefrîk cins ü mezheb memâlik-i Osmânîye'de bulunan bilcümle mekâtib-i resmiye ve husûsiye muallimleriyle müttehiden çalışarak mekâtib-i mezkûrenin ihtiyâcât-ı hâzıraya göre ıslahına ve te'min-i devam ve terakkileri esbâbına tevessül olunacaktır.

Kongreler

25. Madde: Her sene vilâyet, liva ve kaza merkezlerinde hususi ve tensib edilecek bir mahalde de umumi kongre akd edilecektir.

26. Madde: Kaza kongreleri: Haziran ibtidâsında, kaza rüşdiye ve ibtidâiye muallimlerinden teşekkül edip netice-i mukarrerât re'y-i hâfî ile müntehib bir mebûsa tevdîan liva kongresine i'zâm ve irsâl edilecektir.

27. Madde: Liva kongreleri: 15 Haziran'da merkez livada bulunan i'dâdî, rüşdi ve ibtidâi muallimleriyle kazalardan gelen mebûslardan teşekkül edecek ve netice-i mukarrerâtı re'y-i hâfî ile müntehib bir mebûsa tevdîan Temmuz ibtidâsında ictimâ' edecek vilâyet

kongresine i'zâm ve irsâl eyleyecektir. (Vilâyet merkezlerinde de kendi sancakları namına bir liva kongresi akd olunacaktır.)

28. Madde: Vilâyet kongreleri: Merkez-i vilâyet heyet-i ta'limiyesiyle livalardan gelen mebûslardan teşekkül ederek netice-i mukarrerâtı re'y-i hâfî ile müntehib bir mebûsa tevdiân Ağustos ibtidâsında akd olunacak umumi kongreye i'zâm ve irsâl eyleyeceklerdir.

29. Madde: Bazı esbâb-ı mecburenden dolayı kongreye mebûs gönderemeyecek mahaller, kongre mahalinde bulunup ahvâl-i mahalliyeye vâkıf ve mü'temin bir zâtı tevkil ederek ittihâz edecekleri mukarrerâtı ona göndereceklerdir. (Bir zât hiçbir zaman iki yerden vekâlet deruhte edemeyecektir.)

30. Madde: İşbu ta'limâtınâmenin ıslah ve ta'dîli ancak her sene ictimâ' edecek umumi kongrelere ait olduğu gibi tefsir ve izâhı dahi merkez-i umumiye aittir.

Zeyl

Umumi kongrenin in'ikadına değin merkez-i umumi vazifesini Bursa heyet-i merkeziyesi ifa edecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye İdare

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî Kalemi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye Dairesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maârif Nezâreti Evrak Odası

Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Sürelî Yayınlar

Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

Bağçe

Ertuğrul

Hukuk-u Umumiye

İkdam

İttifâk

İttihâd ve Terakki

Kara Harp Okulu Bilim Dergisi

Mecmûa-i Kavânîn-i Cedide-i Osmânîye

Mir'ât-ı Maârif

Muhâcir

Öğretmen

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)

Renin

Sabah

Sa'y ve Tettebbu

Servet-i Fünûn

Tanin

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Vakit

Yeni Asır

Yeni Fikir

Yeni Gazete

Yeni İkdam

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Y. (1971). “ Türkiye’de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge İle Unutulmuş Bir Kaynak”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, No: 1-4, C. 3, Ankara, s. 109-119.

Akyüz, Y. (2007). “Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye’de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 22, Ankara, Güz, s. 1-50.

- Akyüz, Y. (2012). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Anastassiadou, M. (2001). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor?*. (1329). Konferans Kütüphanesi II, Dersaadet.
- Çaha, Ö. (2008). *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*. İstanbul :Alfa Yayınları.
- Doğan, İ. (2013). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. Ankara: Astana Yayınları.
- Encümen-i Muallimin Nizâmnâmesi*. Dersaadet 1324.
- Erkek, M, S. (2012). *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gümüşsoy, E. (2007). “Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 173-192.
- Haupt, G. (1963), “Rapport au Bureau Socialiste International Mouvement socialiste en Turquie d’Europe 1910” *Le Mouvement social*, No: 45, Le socialisme et la question coloniale avant 1914, October-December, s. 124-128.
- Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi*. (1325). Def’a: 34, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa.
- Kalaç, A, H. (1960). *Kendi Kitabım*. Yeni Matbaa. Yayın Yeri Yok.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazower, Mark, (2005), *Salonica: City of Ghosts Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Harper Perennial, London.
- Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*. (1335-919). İstanbul. s. 23-25.
- Mücellidoğlu, A, Ç. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923) Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye-Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane ve Mekteb-i Mülkiye Mezunları, C. III*. Ankara: Mars Matbaası.
- Mücellidoğlu, A, Ç. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1909-1923) Mekteb-i Mülkiye Mezunları (Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele Devri Mülkiyelileri), C. IV*. Ankara: Mars Matbaası.
- Nafi Atuf, (1932), *Türk Maârif Tarihi Hakkında Bir Deneme*. İkinci Kitap, İstanbul.

Nurdoğan, A. M. (2007). “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 17, s. 65-81.

Sarıbay, A. Y. (2000). *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Taş, N. F. (1997). “Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti”. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C: 7, S: 1-2, Ankara, s. 131-149.

Taş, N. F. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Cemiyetlerinin Kurulması ve Bulgar İttihâd-ı Muallimîn Cemiyeti”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 4, S. 1, Erzincan, s. 65-87.

Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâm-nâmesi. (1325). Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası.

Vatan İçin. (1329). Konferans Kütüphanesi I, Dersaadet.

Yaşaroğlu, A. H. (1949). “Meşrutiyetten Sonra İlk Talebe Cemiyeti-İlk Muallimler Cemiyeti”, *Öğretmen*, C. III, S. 25, Kasım, s. 8-9.

Yel, A. M. (2008). “Sivil Toplum ve Demokrasi”. *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*. Kaknüs Yayınları, İstanbul, s. 141-158.

Tezler

Filiz, T. (2005). *Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. İstanbul.

Karaçavuş, A. (2006). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.